

Hverdagsliv i fengsel I: mat og måltider, makt og motstand

20. Oktober 2010

Thomas Ugelvik

Thomas.ugelvik@jus.uio.no

Forelesningsrekken

- Hva er et fengsel?
- Fengsel og fanger i tall
- Norsk fengsels- og kriminalomsorgshistorie
- Fengselets lidelsesproduksjon og fangenes tapsliste
- Fanger og betjenter, makt og motstand
- **Hverdagslivet i fengselet, del 1: Mat og måltider**
- Hverdagslivet i fengselet, del 2: Kroppen og rommet/moral og mannlighet

Dagens plan

- Kort repetisjon av hovedpoenger fra forrige uke: om makt og motstand
- Makt- og motstand skal brukes på et utvidet eksempel: mat og måltider i fengsel.
- Også en øvelse i *bruk* av pensum.
 - **Crewe: om motstandsbegrepet + eksempler**
 - Basberg: om betjentrollen + betjentenes makt
 - Cohen og Taylor: om tilpasning til fengselet + behovet for motstand
 - Carlen og Worral: om disiplinmakt
 - Grøvdal: om samhandling betjent+fange

Goodfellas - fengselsmåltidsscenen

Oppsummering: Goodfellas- matlaging

- **Autonomi:** å ikke spise det fengselet tilbyr, å klare seg selv, å få til god mat under vanskelige forhold.
- **Motstand, motmakt:** vin og barberblad i fengsel?
- **Kulturell tilhørighet:** Et italiensk måltid: flere retter, pasta, vin...
- **Kunnskap og evner:** spisskompetanse og teknikk
- **Reproduksjon av hierarki:** noen er flinkere enn andre, noen bestemmer
- **Felleskap:** vi'et som ikke har det som de andre fangene

Mat og måltider i fengsel

- Det finnes en en offisiell mat som er del av betjentenes kontroll over og administrasjon av anstalten
- Men det finnes også alternativ motstandsmatlagning med bestemte effekter:
 - Motstand mot institusjonens kontroll
 - Motstand mot umannliggjøring
 - Motstand mot det norske

UNIVERSITETET
I OSLO

MAKT OG MOTSTAND

Hva er makt?

- Makt er et analytisk begrep (et perspektiv) som kan brukes til å beskrive og forstå hva som skjer der mennesker møtes.
- Det finnes svært mange forskjellige teorier om makt.
- Ulike teorier vil gi ulike muligheter i konkret analytisk arbeid.
- Merk: et maktperspektiv gir bare én mulig måte å forstå fengselet på.

Makt og motstand

- Makt
 - Handling på handling
 - Handling på handlingsrommet
 - Handling på viljen til å handle
 - M er overalt, har ingen eier, mange former
- Motstand
 - Mot maktens handling på handling
 - Mot maktens symbolske/identitetsmessige effekter
 - Motstanden er overalt, like mangfoldig som makten

Crewe: tilpasning og motstand

- Makt – evnen til å oppnå/skape bestemte resultater – har ikke enveiskjøring. Bare én som er fullstendig kontrollert og undertrykket – som ikke kan kommunisere engang – deltar ikke i maktens dialektikk.
- Motstand: en form for maktbruk fra en underlegen posisjon i en maktrelasjon.

UNIVERSITETET
I OSLO

DEN OFFISIELLE MAKTMATEN

På vann og brød

- Kriminalloven av 1842: vann og brød skulle fungere som et selvstendig straffelement.
- Maten inngikk altså som del av den fagmessige driften av anstalten forøvrig, og var herunder et sentralt virkemiddel i den effektive kontrollen av fangene, da både som straff, og som belønning.

Maten i dag – forskrift

- I *Forskrift til lov om straffegjennomføring* er regler for fangenes kosthold svært kort beskrevet, med ett forbud og én rettighet:
- Bruk og oppbevaring av kosttilskudd er ikke tillatt, utenom når dette forordnes av lege.
- Fangene skal ha mulighet til å handle matvarer og toalettartikler minst én gang per uke.
- Ellers henvises til ”de til enhver tid gjeldende bestemmelser”.

Maten i dag – retningslinjer

- Enhver innsatt i norske fengsler skal kunne spise seg mett på alminnelig, god og ernæringsmessig riktig mat.
- Hverdagskosten defineres som "alminnelig kost som tilsvarer den kosten befolkningen spiser til daglig". Dette konkretiseres lite:
- Middagen skal bestå av hovedrett samt forrett eller dessert
- Hovedretten skal av ernæringsmessige grunner være fisk minst to ganger per uke

Retningslinjene, forts.

- Det skal være tilgang på flere typer brød og kornblandinger i forbindelse med brødmåltidene (som er frokost, lunsj og kveldsmat)
- Innsatte skal i størst mulig grad kunne velge pålegg selv (der dette ikke er mulig, er det kjøkkensjefens ansvar at fangene spiser variert).
- I tillegg til *hverdagskosten* er det mulig å få *spesialkost* av helsemessige grunner, og *alternativ kost* av overbevisningsgrunner. Disse skal i så fall være identiske i forhold til næringsinnhold, porsjonsstørrelse og variasjon.

I praksis i Oslo fengsel

- Maten tilberedes på Ullevaal sykehus og fraktes ned i matcontainere.
- Ganggutten mottar maten og deler ut til hver enkelt celle.
- Brødmat og pålegg utleveres hver formiddag. Fangene har ikke mulighet til å påvirke pålegget.
- Alle har mulighet til å handle mat i butikken hver uke. Varene bæres til cellene av betjentene.

Elementer av den norske institusjonsmiddag

- Kjøtt eller fisk (blandingsprodukt)
- Poteter (seige)
- Grønnsaker (overkokte)
- Saus (masseprodusert)

I fengselet er alle like

- Når fangene ikke har noen form for innvirkning på hva de serveres eller hvilket pålegg de får utdelt, er det forutsigbare resultatet at det kastes store mengder mat.
- Fængselsledelsen er klar over dette problemet, men kan ikke se at det er mulig å gjøre noe med det: *Vi må jo sørge for at alle får et minimum, likt. Alle skal ha det de har rett på.*

Handlevarene: mulighet til individualisering

- Den som vil påvirke kosten har mulighet til å handle egen mat i fengselets butikk én dag i uken.
- Dette skjer ved at fangene leverer en oversikt over hva de ønsker til betjentene hver søndag.
- Butikken har lagt ut lister over alle varer på hver celle, vareutvalget kan minne om en liten norsk dagligvarebutikk.
- I løpet av mandagen kommer varene til avdelingen i hvite plastposer.

Handlingen, forts.

- Betjentene kontrollerer posene og påser at innholdet stemmer med bestillingen, før de leverer posene på cellen.
- Varetektsfanger har i utgangspunktet tilgang på egne penger mens de er i varetekt.
- Av praktiske grunner er det likevel satt et tak på forbruket på kroner 850,- per uke.
- I tillegg til matvarer og toalettartikler, skal dette dekke telekort til bruk på fengselets telefon og sigaretter.
- Varer som ikke er tilgjengelig gjennom butikken er øl, sukker, gjær, etterbarberingsvann.

Den fæle maten

Denne offisielle maten er kolossalt upopulær blant fangene. Når fangene forteller hva de skulle ha endret hvis de kunne, eller hva de gleder seg til ved å flytte eller løslates, kommer maten fort:

Endelig, Thomas! Endelig skal jeg til Ullersmo! Jeg gleder meg så mye. Fy faen så fint det skal bli! Jeg har mange kompiser som jeg vet soner der. De har fortalt masse om Ullersmo. Jeg gleder meg så til å treffe dem igjen. Uansett hvilken avdeling jeg kommer på, har jeg gamle venner der oppe. I kveld blir det biff. Jeg har savnet å kunne lage min egen mat, ass. Fy faen, så godt det skal bli med en blodig biff!

Hvordan forstå?

- Maten er forferdelig
- Fangene er kresne og vanskelige
- Andre måter forstå?

Del av fengselet som en total institusjon (Goffman)

- Ikke skille mellom søvn, fritid og arbeid – alt på ett sted
- Sammen med andre i samme situasjon
- Rutiner er formaliserte og skjemastyrte. Byråkratisk organisering.
- To grupper – de som bor der og de som jobber der. Forholdet mellom gruppene til dels svært strengt styrt. To forskjellige kulturer.
- Ikke skille mellom "hjemmeliv" og "arbeidsliv"
- Standardisering – uniformering

Fengselet - hierarkisk system

- Over- og underordning
- Én gruppe som i utgangspunktet bestemmer (nesten) alt over den andre
 - Hva de spiser, når
 - Hvem de får snakke med, når
 - Når de må stå opp
 - Når de må gå til rommet sitt
 - Når de får komme ”ut og leke”
 - Osv.
- = likheter med foreldre/barn-relasjon
- = avmaskuliniserende for fangene - de blir gutter, ikke menn

Maten og den kontrollerte kroppen

- Maten blir en daglig, kroppslig påminnelse på den situasjonen fangene er i, den blir en metafor for den detaljerte administrasjonen av fangens kropp.
- Maten er med på å frata fangenes ervervete status som voksen mann som selv kan bestemme hva han vil og ikke vil spise. Fangen blir gjort til ”barn” = infantilisering.
- Maten er med på å frata fangene status som unikt og autonomt individ – den posisjonerer dem som ”en av fangene” som får den samme maten som alle fangene får.

Å bli en fange – stikkord

- **Passiv**
- Kriminell, uetisk, farlig
- **En av fangene - generaliserende**
- **Hjelpetrengende, stakkarslig**
- **Lite selvstendig, avhengig**
- Svak, uten styring
- Uten kompetanse, uten autonomi
- **Fattig**
- **Ikke inkludert**
- **Kulturell kjønnssensitiv linse: Umandig**
- = En gruppe av gode grunner plassert utenfor et "oss"
bestående av vanlige, lovlydige, nordmenn

Sammenfatting så langt:

- Maten fangene serveres kan forstås som dagligdags kroppslig påminnelse om "the pains of imprisonment"/"fangenes tapsliste".
- Men: maten kan dermed også bli en arena for vellykket motstand.

MATLAGING OG MOTSTAND MOT INSTITUSJONEN

Crewe: Om motstandformer

- Sykes: den tilsynelatende totalitære institusjonen er mer et resultat av forhandlinger enn man skulle tro. To grupper i spenning.
- Mathiesen: censoriousness – systemets sensor. En kritikk på systemets premisser?
- Scott: kan være på systemets premisser på overflaten, men mer uformelt og privat motstand samtidig.
- Trivielle småting kan være motstandshandlinger. Handlingenes status *som motstand* kan være noe som bare kommer frem i det skjulte skriptet, bak scenen. Det er i feltet mellom åpent opprør og absolutt enighet og lydighet man finner fengselets vanligste status.

Crewe: Ulike tilpasningsstiler

- *Committed compliance*: skylder på seg selv, Jeg gjorde gale ting, jeg fortjener å være her. Vil benytte mulighetene og endre seg selv.
- *Fatalistic eller instrumental compliance*: man må ha ikke noe egentlig valg, den som slår seg vrang, får lide for det selv. Kan skape selvforakt for å delta i egen kontroll.
- *Detached compliance*: i praksis føye seg, uten egentlig å være opptatt av det. Rutinene er der, og man følger dem, uten at de tror at det har endret noe ifht verden utenfor.
- ***Strategic compliance eller manipulation***: vise at man adlyde, og så gjøre som man vil når ingen ser på. Rituell angring, strategisk deltakelse.

Sekundære tilpasningsformer (Goffman)

- På siden av privilegiesystemet – en uformell økonomi av ”triksing” – atferd som ikke direkte utfordrer personalet, men som gir adgang til forbudte goder eller tillatte goder ved forbudte midler
- Gir følelsen av å igjen (i noen grad) være herre over egen skjebne
- På denne måten arbeider enkeltpersonen for å få kontroll over selvbildet sitt tilbake

Mat i fengsel – fangenes alternative matlaging

- (1) Lovlig alternativ mat: tilpasning og modifisering av den offisielle maten, eks. til egen matkultur.
- (2) Matlaging i gråsonen: regelbrudd med lav risiko.
- (3) Ulovlig alternativ mat: brikolørmannlighet og høyrisikoaktiviteter.

Fengselskaffe og ordentlig kaffe

Tarik har et system der han fyller filterkaffe i et tomt rødbetglass, heller over varmt vann og lar trekke i fem-seks minutter. Deretter siler han kaffen over i en kopp med en tesil han har fått hjelp av fritidsavdelingen til å skaffe. Når lukten av ordentlig kaffe, i motsetning til den frysetørrete varianten fengselet tilbyr, brer seg i rommet, smiler han bredt og nikker:

”Selv om vi er i fengsel, betyr ikke det at vi ikke kan ha det litt ordentlig. Det er viktig å være kreativ, å bruke de ressursene du har. Da blir det bra. Vi har dårlige forhold, vi må improvisere, vi må være kreative. Da blir det bra likevel.”

Ordentlig kaffe er noe annet enn fengselskaffe. Og den som lager ordentlig kaffe, er den som ikke lar fengselet alene få bestemme over livet sitt.

Ulovlige speilegg og omeletter

For å hjelpe forskningen, som han sier, vil han gjerne vise meg hvordan "ovnen" han har laget fungerer. Han skal lage speilegg til oss, hvis jeg blir i cellen hans i lunsjen.

Underveis står celledøra på gløtt. Jeg er nervøs, redd for at en av betjentene skal stikke hodet inn og se om alt er OK med meg. Det er en litt ekkel epleslangfølelse, jeg kjenner den i magen, og på de klamme hendene mine. Verten min tar det på sin side med stoisk ro. Han er helt trygg på at de ikke kommer til å sjekke hans celle, og hvis de gjør det, kommer de ikke til å merke at noe er galt. Han forteller om den gangen tok med en cellelaget omelett over til en annen celle for å spise den der. På veien hadde han gått forbi en betjent og benyttet anledningen til å "friste" ham. Betjenten hadde slikket seg om munnen av det fristende synet. Men han hadde ikke koblet at omeletten var umulig uten bryte fengselets regler.

Ulovlige speilegg og omeletter, fortsettelse

- *De stakkars vaktene skjønner jo ingenting. Hva slags oppvekst har de hatt? De vet jo ingenting om matlaging?*

Vi ler begge av fortellingen om de lettlurte betjentene.

Eggene er ferdige, kokken serverer meg speilegg på brødiskive, med lett dryss av salt og pepper. Etterpå ligger matlukta tung i cellen. Men kokken er ikke redd for nysgjerrige neser. Jeg tenker at dette må jo vekke mistanke? Men han roer meg ned.

- *Bare slapp av. Hvis de kommer kan du bare si at du hadde med hjemmefra. Det går så bra så.*

Den alternative matlagingens resultat

- Å klare å lage vellykket alternativ mat i vanskelige omgivelser, ofte på tross av fengselets eksplisitte forbud
- = et subjekt som motstår, snarere enn et objekt for fengselets disiplin
- = en smart, kompetent, handlende, risikovillig, kreativ, autonom mannlighet.

UNIVERSITETET
I OSLO

MATLAGING OG MANNLIGHET

Matpraksisers kjønnethet

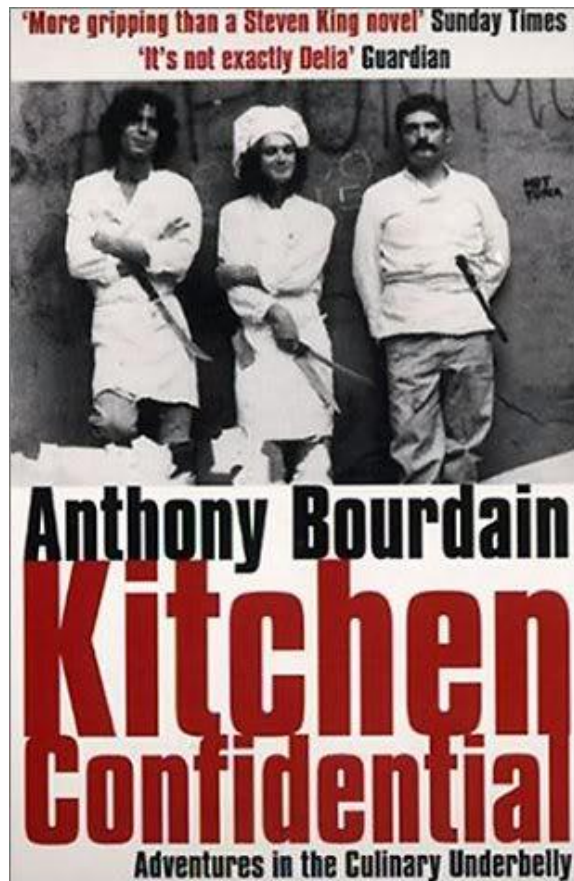
- Koplingen mat og kjønn er velkjent og godt beskrevet. Eks: Fürst (1995) bruker tillaging og utdeling av mat i familien til å diskutere hva som kjennetegner en særegen kvinnelig rasjonalitet med fokus på omsorg og ansvar for familiens helse og nytelse.
- Kan matpraksiser i en fengselskontekst brukes i mannlig identitetsarbeid?

Menn og husarbeid

- Antropologen Runar Døving beskriver det kjønnsdelte husarbeidsfeltet i Norge (Østfold).
- Kvinner har hovedansvar for mat, klær, rengjøring, osv. - husarbeidet i husets sentrum.
- Mannen har hovedansvaret for loftet, kjelleren, bilen og hagen – husarbeidet i husets periferiområder.

Maskulin matlaging

Elementer av mannlighetsutfordringen i fengsel

Jf. Sykes' *Pains of imprisonment*

- **Moralsk nedvurdering:** Jeg er en ufri person, jeg kan ikke dra dit jeg vil. Dette må det være en grunn til. Omgivelsene ser meg som farlig/ond.
- **Autonomi:** Jeg bestemmer ikke over meg selv, jeg kan ikke påvirke mine skjebne eller mine hverdagsomgivelser. Jeg må godta alt som skje med meg.
- **Økonomi:** Jeg tjener ikke penger, og kan ikke kjøpe det jeg vil. Jeg er fattig.
- **Nære relasjoner:** Jeg kan ikke ta med av pliktene mine som forsørger. Jeg er en dårlig ektemann og far. Jeg er fratatt muligheten til å ha sex, eller den er sterkt begrenset.

Motstand og overlegenhet

Jeg er så sinnsykt glad i glasscola, da. Jeg ringte etterforskeren min og sa at jeg ikke orket mer, jeg var sliten og deprimert av fengselet, jeg var klar til å si alt. Han ble jo helt gira, he he. Det var bare én betingelse, sa jeg, kom til fengselet med glasscola og hamburger, så skal jeg si alt. Det tok jo ikke tjue minutter engang, så fikk jeg beskjed om å gå ned fordi politiet ville snakke med meg. Jeg ned, og plutselig hadde jeg to glasscolaer og fullt hamburgermåltid, skikkelig Mac'ern-mat. Jeg spiste og koste meg. Han ble mer og mer gira, var så klar for å høre alt jeg skulle si. Jeg lente meg tilbake og sa "...nei... jeg tror ikke det blir noe avhør i dag likevel, jeg..." Han klikka helt, ble helt tulling, du skulle sett han, ha ha ha. ... He he, du må kødde litt med dem, vet du. De er så gira på at du skal snakke, at det er så lett.

UNIVERSITETET
I OSLO

MATLAGING OG ETNISK TILHØRIGHET

Norsk institusjonsmat

Poteten

Runar Døving (2003) beskriver det norske og poteten som sterkt knyttet til hverandre. Dette er en sammenkobling som også gir mening i fengselet – assosiasjonen er så sterk at ordet "potet" faktisk kan brukes som synonymt med "nordmann". Og ikke uten grunn; skrelte, kokte poteter inngår som selvfølgelig tilbehør til de aller fleste middagsretter. Storkjøkkendrift gjør at potetene vanligvis dampes ferdig, for så å varmes opp igjen senere, noe som gir dem en karakteristisk seig overflate.

Pottit Norge

[Sukker]: Ute spiser jeg aldri poteter. Og nå er det i hvert fall helt slutt med det, jeg er så jævlig lei. Jeg skal aldri spise en jævla potet igjen så lenge jeg lever!

Melkelandet

- Inger Johanne Lyngø (2007) beskriver hvordan forestillingen om nordmenn som et melkedrikkende folk ble skapt i mellomkrigstiden. Fra en drikk for barn eller en råvare, ble melken rekonstruert som en drikk for hele det norske folket.
- Ifølge Iver Mysterurd (2007) er melkedriking blant voksne et unntak som bare finnes hos etniske europeere og noen afrikanske stammer. Folk med annen bakgrunn har problemer med å fordøye laktose, og tåler derfor melk dårlig. Forestillingen om Norge som melkelandet er ekskluderende på en helt konkret, kroppslig måte.

Den unyttige melken

Hva skal jeg med den? Melk er for nordmenn og kalver!

Alternativ bruk

Jeg har sett flere østeuropeere kose seg sammen med hjemmelaget ferskost ute i fellesskapet. En brukt Norvegiapakke med hjemmelaget ferskost går rundt bordet, alle tar en bit med fingrene og koser seg. De smatter og smiler. Senere spør jeg Erol hvordan de gjør det. Han forteller. Man varmer opp lettmelk til kokepunktet, og avkjøler den. Så lar man melken stå i romtemperatur i en periode (omkring en ukes tid). Underveis skifter man ut vannet som danner seg over ostemassen, og smaksetter med salt. Til slutt siles ostemassen av ved hjelp av en rent-skjorte. Ostemassen får så stå litt til, så er osten ferdig.

Erol: Det blir jo ikke like godt med lettmelk, men OK. Det viktigste er jo nesten å ha et prosjekt. Siden det går over flere dager, med mange små oppgaver, blir det nesten som en hobby.

Mat, makt og motstand

Maten i fengsel er altså et sammensatt fenomen: maten inngår samtidig både som del av fengselets kontrollregime og fangenes motstand mot dette:

"[I]n prison, where control is taken away as the prisoner and her body become the object of external forces, food is experienced not only as part of the disciplinary machinery, but also as a powerful source of pleasure, resistance and rebellion" (Smith, C. 2002: 197).

Motstandens konsekvenser

- Aktiv
- Profesjonell, etisk bevisst, ikke *generelt* farlig
- En av fangene, men også et unikt individ
- Selvstendig, uavhengig, klarer seg
- Sterk, har selvkontroll
- Har kompetanse, evner, autonomi
- Velstående, ressurssterk
- Inkludert der det er viktig/omgjør normativt utgangspunkt for ekskludering
- Kulturell kjønns sensitiv linse: En skikkelig mann